

KUSHON PODSHOHLIGI DAVRIDA CHAG'ANIYONNING SIYOSIY, MADANIY VA IQTISODIY HAYOTI

Ergashev Mavlon Eshniyozivich

Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrası

dotsenti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

<https://orcid.org/0000-0005-7888-893X>

UDK: 94 (575.1)(100)

Annotatsiya: Maqolada Kushon podshohligi davrida Chag'aniyon o'lkasining siyosiy, madaniy va iqtisodiy hayoti yoritilgan. Yuechjilar harakati, Kushon davlatining shakllanish jarayoni hamda Chag'aniyonning bu jarayondagi o'zni tarixiy manbalar va arxeologik topilmalar asosida ko'rsatib beriladi. Dalvarzintepa, Xolchayon, Kofirqal'a, Uzundara va Darband yodgorliklari orqali o'lkaning shaharsozlik, tangachilik, hunarmandchilik va diniy hayoti tasvirlangan. Tadqiqotda Chag'aniyon Kushon sivilizatsiyasi taraqqiyotida markaziy o'rin tutgani ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: Kushon podshohligi, Chag'aniyon, Dalvarzintepa, Xolchayon, Yuechjilar, Kanishka, tangachilik, madaniyat, Surxondaryo.

Аннотация: В статье освещается политическая, культурная и экономическая жизнь области Чаганиён в период Кушанского царства. На основе исторических источников и археологических находок показаны движение юэчжей, процесс формирования Кушанского государства, а также роль Чаганиёна в этом процессе. Через памятники Дальварзинтепа, Холчаён, Кифиркала, Узундара и Дарбанд раскрываются градостроительство, монетное дело, ремесленничество и религиозная жизнь региона. В исследовании научно обосновывается, что Чаганиён занимал центральное место в развитии кушанской цивилизации.

Ключевые слова: Кушанское царство, Чаганиён, Дальварзинтепа, Холчаён, юэчжи, Канишка, монетное дело, культура, Сурхандарья.

Abstract: The article examines the political, cultural, and economic life of the Chaganiyan region during the period of the Kushan

Kingdom. Based on historical sources and archaeological findings, it highlights the migration of the Yuezhi, the process of the formation of the Kushan state, and the role of Chaganiyan in this process. Through the monuments of Dalvarzintepa, Khalchayan, Kofirqala, Uzundara, and Darband, the region's urban development, coinage, craftsmanship, and religious life are described. The study scientifically substantiates that Chaganiyan occupied a central position in the development of Kushan civilization.

Keywords: Kushan Kingdom, Chaganiyan, Dalvarzintepa, Khalchayan, Yuezhi, Kanishka, coinage, culture, Surkhandarya.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Kushon podshohligi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston xalqlari tarixida alohida o'rin tutgan davlatlardan biridir. Bu davrda turli xalqlar, tillar va dinlarning o'zaro aralashuvi natijasida yangi madaniyat shakllandi. Ayniqsa, Kushonlar davrida Baqtriya, So'g'd, Chag'aniyon, Hind vodiysi kabi yirik markazlarda urbanizatsiya jarayoni kuchaydi, savdo yo'llari rivojlandi va xalqaro madaniy aloqalar mustahkamlandi. Bu davrda shakllangan san'at, diniy e'tiqodlar va ijtimoiy tuzilmalar jahon sivilizatsiyasi tarixida o'chmas iz qoldirgan.

Kushonlar davrining eng muhim xususiyati shundaki, ular turli xalqlarni bir siyosiy markaz ostida birlashtira oldilar. Bu davlat hududi hozirgi O'zbekiston janubi, Tojikiston, Afg'oniston shimoli va Hindistonning ayrim hududlarini o'z ichiga olgan. Tarixiy manbalar, xususan, qadimgi Xitoy yilnomalari, yunon-rim mualliflari va mahalliy arxeologik topilmalar Kushon davrining boy siyosiy va madaniy hayotidan dalolat beradi.

Ayniqsa, qadimiy Chagʻoniyon oʻlkasi bu jarayonlarda muhim rol oʻynagan. Bu hududdan topilgan koʻplab yodgorliklar, xususan, **Dalvarzintepa, Xolchayon, Kofirqalʼa, Darband va Uzundara** kabi obidalar Kushon davrining yirik siyosiy va madaniy markazlari sifatida tanilgan. Ularning topilmalari orqali Kushon davrida iqtisodiy, diniy va sanʼat hayotining yuqori darajada rivojlanganligini bilish mumkin.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Kushon davlati oʻz zamonida Sharq va Gʻarbni bogʻlab turgan asosiy halqa – **Buyuk Ipak yoʻli** tarmogʻining eng muhim qismi boʻlgan. Shu sababdan ham bu davlatning shakllanishi va ravnaqi nafaqat mintaqaviy, balki butun Osiyo tarixining ajralmas boʻlagidir.

Kushonlarning siyosiy markazi, arxeologik dalillarga koʻra, dastlab **Chagʻoniyon** atrofida joylashgan boʻlib, keyinchalik ularning hukmronligi Baqtriya va Hindiston sari kengaydi. Bu davrda shakllangan koʻp millatli madaniyat va diniy bagʻrikenglik siyosati Kushon saltanatini uzoq yillar barqaror tutib turdi.

Tarixiy manbalarda Kushon podsholigining vujudga kelishi bevosita koʻchmanchi yuechjilar harakati bilan bogʻlanadi. Qadimgi Xitoy manbalari, jumladan, “Shiji” (“Tarixchi yozuvlari”) asarida keltirilishicha, katta Yuechji xalqi dastlab Dovon (Fargʻona vodiysi)dan 3000 li gʻarbda, Gʻuy-shuy daryosining shimolida yashagan. Ularning janubida Daxya (Baqtriya), gʻarbida Aʼnsi (Parfiya), shimolida esa Qangʻ davlatlari joylashgan edi. Yuechjilar dastlab Dunxuan bilan Tsilyan-Shan togʻlari oraligʻida yashab, chorvachilik bilan shugʻullangan koʻchmanchi elat boʻlgan. Ammo ular Xunlar tomonidan tor-mor keltirilgach, Gʻarbgʻa tomon siljishga majbur boʻladilar.

Ular Fargʻona vodiysidan oʻtib, Baqtriya yerlarini egallaydilar. “Qian Hanshu” (“Old Xitoy yilnomasi”)da yozilishicha, xunlar tomonidan magʻlub etilgan Yuechjilar gʻarbgʻa yurib, hozirgi Qirgʻiziston shimolida yashovchi se qabilasining yerlarini bosib olganlar. Se qabilasi esa janubga siljib, Gibin (hozirgi Kashmir)ni bosib olgan. Shu tariqa Yuechjilar va boshqa qabila ittifoqlari Markaziy

Osiyoning turli hududlariga joylashib, oʻzaro madaniy aloqalarni kuchaytirgan.

Yunon geografi Strabon ham bu jarayon haqida soʻz yuritir ekan, Yuechjilar bilan birga kelgan asiy, pasian, toharlik va sakaravl kabi qabilalarni eslatib oʻtadi. Ularning barchasi Yaksart (Sirdaryo) daryosining narigi sohilidan kelib, Baqtriya ustidan hokimiyatni qoʻlga kiritgan. Rim tarixchisi Pompey Trog esa Parfiya hukmdori Artaban I miloddan avvalgi 128–124-yillarda Yuechjilar bilan boʻlgan jangda halok boʻlganini qayd etadi. Bu maʼlumotlar Yuechjilar harakati nafaqat koʻchmanchi yurish, balki yirik siyosiy voqea boʻlganini tasdiqlaydi.

Tadqiqotchilar Yuechjilar tarkibiga kirgan qabilalar orasida Kushon urugʻi alohida oʻrin tutganini taʼkidlashadi. “Qian Hanshu”da yozilishicha, Yuechjilar Daxya (Baqtriya)ni zabt etgach, oʻz qarorgohlarini Gʻuy-shuy daryosining shimolida qurib, davlatni besh mustaqil yabgʻulik (mulk)ka boʻlganlar:

1. Xyumi – qarorgohi Xomo shahri;
2. Shuanmi – qarorgohi Shuanmi shahri;
3. Gʻuyshuan – qarorgohi Xotso shahri;
4. Xeytun – qarorgohi Bomo shahri;
5. Gaofu – shu nomli shaharda joylashgan.

Bu besh yabgʻuliklar “Katta Yuechji” konfederatsiyasiga qarashli boʻlgan. “Hou Hanshu” (“Keyingi Xitoy yilnomasi”)da esa Yuechjilar poytaxti Lanshi shahri deb koʻrsatiladi. Tadqiqotchilarning fikricha, Gaofu – hozirgi Kobul, Xyumi – Vaxon vodiysi, Shuanmi – Zebak va Jarm, Gʻuyshuan esa Dalvarzintepa atrofida joylashgan. Shu bois ham Dalvarzintepa Kushonlar davlatining ilk siyosiy markazlaridan biri sifatida qaraladi.

Arxeolog G.A.Pugachenkova Dalvarzintepadan topilgan tangalar, haykallar va binokorlik uslublariga tayanib, bu shaharni Kushonlar sulolasining dastlabki poytaxti sifatida talqin etadi. Unga koʻra, Dalvarzintepa va undan 40 km uzoqlikdagi Xolchayon yodgorligi bir sulolaviy markaz tizimini tashkil etgan. Xolchayon saroyida topilgan haykallar, devoriy rasmlar va sanʼat namunalari Kushon zodagonlarining siyosiy qudrati ifodalangan.

Kushonlar dastlabki yillarda oʻz tangalarini Yunon-Baqtriya hukmdorlari – Evkratid va Geliokl tangalariga oʻxshatib zarb qilganlar. Tangalar old tomonida nomaʼlum hukmdor

boshi, orqa tomonida esa yunon xudosi Zevs tasviri tushirilgan. Bu tangalarning ko'pchiligi Surxondaryo vodiysidan topilgan. Keyinchalik esa Zevs o'rniga ot tasviri joylashtirilgan bo'lib, bu ramz yangi siyosiy hokimiyatning shakllanayotganini bildirgan. Aynan shunday tangalar Dalvarzintepa va Xolchayon atrofidan topilgan bo'lib, ular bu hududning Kushonlar davlati uchun poytaxtlik qilganini ko'rsatadi.

Manbalarda keltirilishicha, Yuechjilar orasidan chiqqan birinchi yirik hukmdor Geray bo'lgan. U Kushon urug'idan bo'lib, yangi davlat asoschisi sifatida e'tirof etiladi. "Tyrannutus Hiaou Sanab Koshshanu" yozuvi tushirilgan tangalarda uning nomi uchraydi. Shuningdek, Xolchayon saroyidan topilgan shahzoda haykali Geray tangalaridagi shoh tasviriga juda o'xshashdir. Bu o'xshashlik Gerayning ilk Kushon hukmdori sifatida tan olinishiga asos bo'lgan.

Arxeologik topilmalar Geray tangalari asosan Tojikistonning Hisor, Kofirnixon, Vaxsh, Qizilsuv vodiysida, shuningdek, Afg'oniston shimolidagi Dilbarjin yodgorligidan aniqlanganini ko'rsatadi. L.A. Borovkova o'z tadqiqotlarida bu tangalar aslida Kushonlar asoschisi Kujula Kadfiz tomonidan zarb etilgan bo'lib, Geray uning otasi, Sanab esa onasi bo'lganini taxmin qiladi. Shu sababli bu tangalar esdalik yoki marosim (kommemorativ) maqsadlarda yaratilgan deb hisoblanadi.

Kujula Kadfiz Kushonlar tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. U o'z hukmronligi davrida (miloddan avvalgi I asr oxiri – milodiy I asr boshi) qolgan to'rt yabg'ulikni birlashtirib, yagona Kushon davlatini tuzdi. "Hou Hanshu"da qayd etilishicha, u Ansi (Parfiya) bilan kurash olib borib, Gaofu (Kobul)ni bosib olgan, Gandin (Puduo) va Gibin (Hindiston shimoli)ni o'z tasarrufiga kiritgan. Shu tariqa, Yuechjilarning g'arbga siljish jarayoni yakunlanib, ularning siyosiy markazi Baqtriyada mustahkam o'rnashdi.

Kujula Kadfiz 80 yildan ortiq yashab, o'limidan keyin taxtni o'g'li Vima Kadfiz egallaydi. Shunday qilib, Kushonlar sulolasi to'rt avlod davomida – Geray, Kujula Kadfiz, Vima Kadfiz va Kanishka – yirik saltanatga asos soldi.

1994 yilda Afg'onistonning Rabotak

shahridan topilgan Baqtriya yozuvidagi bitikda podshoh Kanishka o'zidan oldingi hukmdorlar nomini shunday sanab o'tadi: Kujula Kadfiz, Vima Takto, Vima Kadfiz, va Kanishka. Bu bitik nafaqat Kushonlar sulolasining uzviyligini tasdiqlaydi, balki tarix faniga ilgari noma'lum bo'lgan hukmdor – Vima Takto nomini ham kiritgan.

Kushon davrida Chag'oniyon o'lkasi (hozirgi Surxondaryo vodiysi) siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan nihoyatda muhim markazlardan biri bo'lgan. Bu hududdan topilgan arxeologik yodgorliklar — Dalvarzintepa, Xolchayon, Kofirqal'a, Uzundara, Darband va Sina (Kofirqal'a-Sina) — nafaqat Kushon podsholigi tarixini, balki butun Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining rivoj bosqichlarini o'rganishda beqiyos manba hisoblanadi.

Dalvarzintepa Kushonlar davrining eng yirik shahar markazlaridan biri bo'lgan. Arxeologik tadqiqotlarga ko'ra, shahar miloddan avvalgi II asrda barpo etilib, milodiy III asrgacha faol hayot kechirgan. Uning umumiy maydoni 40 gektardan ortiq bo'lib, u uch qismdan — ark (saroy qismi), shahriston (ma'muriy markaz) va rabod (hunarmandchilik va savdo hududi)dan iborat bo'lgan.

Dalvarzintepada o'tkazilgan qazishmalar natijasida Kushonlar davriga oid boy topilmalar — haykallar, sopol idishlar, metall buyumlar, zargarlik ashyolari, devoriy suratlar va turli yozuvli tangalar aniqlangan. Ayniqsa, bu yerda topilgan oltin xazinas (milodiy I asrga oid) nafaqat o'lka, balki butun Osiyo tarixining eng muhim arxeologik topilmalari sirasiga kiradi.

G.A. Pugachenkova Dalvarzintepani Kushonlar davlatining dastlabki siyosiy markazi sifatida baholaydi. Unga ko'ra, bu yerda Geray va Kujula Kadfiz davrida davlat boshqaruv markazi joylashgan, keyinchalik esa u janubga, Afg'oniston va Hindiston yo'nalishida kengaygan. Tangachilik topilmalari, shuningdek, bu hududda o'z tangasini zarb qilgan hukmdorlarning mavjudligidan dalolat beradi.

Dalvarzintepadan 40 kilometr narida joylashgan Xolchayon yodgorligi Kushon zodagonlarining saroy kompleksi sifatida mashhur. Bu yerda o'tkazilgan arxeologik izlanishlar natijasida haykaltaroshlik

san'atining noyob namunalari topilgan. Xolchayon haykallari — shoh oilasi, lashkarboshilar, ayollar, musiqachilar va xizmatchilar tasvirlangan to'liq haykallar to'plamidir. Ularning yuz ifodasi, kiyimi, bezaklari va holati o'sha davr jamiyatining ijtimoiy tuzilmasini yaqqol aks ettiradi.

Ayniqsa, Xolchayondan topilgan shahzoda haykali tangalarda tasvirlangan shoh Geray obraziga juda o'xshash bo'lib, bu yerdagi saroy dastlabki Kushon hukmdorlari bilan bevosita bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. Tadqiqotchilarning fikricha, Xolchayon nafaqat hukmdor qarorgohi, balki sulolaviy ibodatxona vazifasini ham bajargan. Bu saroyda o'tkazilgan marosimlar orqali Kushonlar o'z avlodlariga siyosiy va diniy hokimiyatni meros qilib qoldirishgan.

Chag'oniyon hududida joylashgan Kofirqal'a yodgorligi ham Kushon davriga mansub bo'lib, o'zining mustahkam mudofaa devorlari bilan ajralib turadi. Arxeolog G.A. Pugachenkova bu yodgorlikni "Kofirqal'a-Sina" deb atab, uni milodiy I–III asrlarga oid deb belgilaydi. Devorlari toshdan qurilgan, uzunligi 5 kilometr, qalinligi esa 3 metr bo'lgan bu istehkom shaharni tashqi hujumlardan himoya qilishga mo'ljallangan. Kofirqal'a o'z davrida strategik ahamiyatga ega joyda — Surxondaryo vodiysidan o'tuvchi karvon yo'llari kesishmasida joylashgan bo'lib, Kushon podsholigi uchun harbiy-siyosiy markaz sifatida xizmat qilgan. Qal'adagi topilmalar orasida kulolchilik buyumlari, mis tangalar, xudolar tasviri tushirilgan idishlar va diniy marosimga oid predmetlar uchraydi.

Kushonlar davrida Surxondaryo vodiysi orqali Baqtriyadan shimolga o'tuvchi yo'llarni himoya qilish maqsadida bir necha mudofaa inshootlari barpo etilgan. Shulardan eng muhimlari — Uzundara, Darband, Iliqlik-1, hamda Suvsiztog' tizmalaridagi devorlar hisoblanadi. Bu inshootlar "Buyuk Baqtriya devori" tizimining bo'g'inlari sifatida e'tirof etiladi. Darband qal'asi hozirgi Surxondaryoning Darband qishlog'idan 3 km g'arbda joylashgan bo'lib, u Sariosiyo tomonga o'tuvchi yo'llarni nazorat qilgan. Qal'a o'lchami 80x50 metr bo'lib, undan ikki tomonga cho'zilgan devorlar 1,5 km uzunlikda va 2–5 metr balandlikda bo'lgan. Devorlardan

topilgan sopol idishlar, qurilish uslubi hamda joylashuv holati bu qal'aning milodiy I–III asrlarda, aynan Kushon davrida qurilganini tasdiqlaydi.

Uzundara qal'asi esa Chag'oniyonning shimoliy kirish eshigini himoya qilgan. U Sariosiyo vodiysi orqali o'tuvchi karvon yo'lini to'sib, shimoliy dushmanlarning bostirib kirishini cheklagan. Bu istehkomlar bir-birini to'ldirib, butun Surxondaryo vodiysini yagona harbiy mudofaa tizimiga aylantirgan.

Kushonlar davrida Chag'oniyon hududida shaharsozlik yuksak darajada rivojlandi. Har bir yirik markazda ark (saroy), shahriston (ma'muriy qism) va rabod (hunarmandlar mahallasi) aniq ajralgan. Bu shaharlar nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy faoliyat markazlari bo'lgan. Hunarmandchilik, metallsozlik, kulolchilik va zargarlik yuqori darajada rivoj topgan. Topilgan tangalar, sopol idishlar va metall buyumlar bu o'lkaning xalqaro savdoda faol ishtirok etganini ko'rsatadi. Dalvarzintepada topilgan ustaxonalar qoldiqlari, oltin-kumush zargarlik ashyolari hamda marvarid toshlar, bu yerda ishlab chiqarilgan mahsulotlar Hindiston va Xitoy bozorlarigacha yetkazilganini isbotlaydi. Shuningdek, Kushonlar davrida Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy ipaklari, Hindiston ziravorlari, Rimning shishadan tayyorlangan idishlari va O'rta Osiyoda ishlab chiqilgan metall buyumlar almashilgan.

Arxeologik topilmalarda buddaviylik, zardushtiylilik va mahalliy e'tiqodlar unsurlari birgalikda uchraydi. Xolchayon haykallari orasida Buddha va mahalliy xudolar tasvirlari bir-biriga uyg'un holda aks ettirilgan. Bu esa Kushon davrida diniy bag'rikenglik siyosati ustuvor bo'lganidan dalolat beradi. Dalvarzintepadan topilgan Buddha haykalchalari, ibodatxona qoldiqlari va diniy ramzlar bu hududda buddaviylikning erta davrdan boshlab tarqalganini ko'rsatadi. Keyinchalik, Kanishka davrida bu din rasmiy e'tiqod darajasiga ko'tariladi va Kushon podsholigi buddaviylik madaniyatining yirik markaziga aylanadi.

Kushon podsholigi davrida tangachilik siyosiy mustaqillik va iqtisodiy barqarorlikning asosiy belgilaridan biri bo'lgan. Dastlabki davrda Kushon hukmdorlari Yunon-Baqtriya

shohlari — Evkratid va Geliokl tangalariga taqlidan o'z pullarini zarb qila boshlaganlar. Bu tangalarning old tomonida hukmdor boshi, orqa tomonida esa yunon xudosi Zevs yoki ot tasviri aks ettirilgan. Ayniqsa, ot timsoli yangi davlatning ramziga aylangan bo'lib, u harbiy qudrat va kuchni ifodalagan. Surxondaryo, xususan, Dalvarzintepa va Xolchayon atrofidan topilgan tangalar ilk Kushon iqtisodiyotining markazi aynan shu hududda bo'lganini ko'rsatadi. Bu tangalar asosan misdan, keyinchalik esa kumush va oltindan zarb qilingan. Ularning yuzasida yunon yozuvi bilan "Tyrannutus Hiaou Sanab Koshshanu" degan bitiklar o'qiladi. Tadqiqotchilar bu yozuvdagi "Koshshanu" so'zini "Kushon", "Hiaou Sanab"ni esa hukmdorning ismi bilan bog'laydi. Shu tarzda tangalar davlat hokimiyatining timsoliga aylangan. Keyingi davrlarda tangalarda hukmdorlar ismi bilan birga, turli diniy ramzlar ham tasvirlana boshlagan. Masalan, Vima Kadfiz tangalarida hind xudosi Shiva va uning yonidagi buqa Nandi aks etgan. Bu hol Kushonlarning Hindiston bilan siyosiy va madaniy aloqalari kuchayganidan dalolat beradi. Shuningdek, u oltin tangalar zarbini yo'lga qo'yib, davlat iqtisodiyotini mustahkamladi. Bu tangalar orqali Buyuk Ipak yo'li orqali savdo-sotiq kengaydi, xalqaro pul almashinuvi shakllandi.

Kushonlarning eng yirik siyosiy markazlari sifatida Baqtra (Balx), Dalvarzintepa, Kobul va keyinchalik Peshovar shaharlarini tilga olish mumkin. Har bir markaz ma'muriy, harbiy va diniy vazifani bajargan. Dalvarzintepa va Xolchayon Kushonlarning ilk siyosiy markazlari bo'lsa, Balx va Kobul hukmronlik kengaygach markaziy poytaxtlar sifatida rivojlandi. Peshovar esa Kanisha davrida yangi ma'naviy markazga aylandi. Tangachilikdagi izchil islohotlar, oltin-kumush pullarning keng muomalasi, xalqaro savdo yo'llarining faollashuvi — bularning barchasi Kushon podsholigini o'z davrining eng yirik iqtisodiy imperiyalaridan biriga aylantirgan. Ularning tangalari nafaqat iqtisodiy muomala vositasi, balki siyosiy hokimiyat ramzi, madaniyat va din sintezi mahsuli sifatida ham tarixda o'chmas iz qoldirgan.

Kushon podsholigi o'zining eng yuksak taraqqiyot cho'qqisiga Kanishka I davrida

erishgan. U milodiy II asr boshlarida taxtga chiqqan bo'lib, davlat hududlarini kengaytirish, iqtisodiyotni mustahkamlash va diniy siyosatni barqarorlashtirish borasida katta ishlar qilgan. Kanishka davrida Kushonlar g'arbda Parfiya, sharqda Xitoy (Xan imperiyasi), janubda Hindiston va shimolda O'rta Osiyo bilan chegaradosh ulkan saltanatga aylangan. Bu davrda davlat hududi hozirgi O'zbekiston janubi, Tojikiston, Afg'oniston, Pokiston va Hindiston shimolini o'z ichiga olgan. Kanishka harbiy yurishlar orqali Hindistonning Panjob, G'andharo va Kashmir hududlarini o'z tasarrufiga kiritgan. Bu yerlar nafaqat boy tabiiy resurslari, balki yuksak madaniy darajasi bilan ham muhim ahamiyatga ega edi. Ayniqsa, G'andharo maktabining san'at uslublari Kushonlar saroy san'atiga katta ta'sir ko'rsatgan. Kanishka davrida buddaviylik davlat dini darajasiga ko'tarilib, bu din Markaziy Osiyodan Xitoy va Koreyagacha yoyilgan.

Kanishka o'z davrida keng ko'lamli qurilish ishlari olib borgan. Ayniqsa, Peshovar, Baqtra, Dalvarzintepa va Termiz shaharlari yirik madaniy markazlarga aylangan. Peshovarda qurilgan ulkan Kanishka stupasi (ibodat minorasi) buddaviylik me'morchiligining eng yuksak yodgorliklaridan biri sifatida tanilgan. Kanishka davrida zarb etilgan oltin tangalar ham juda mashhur bo'lib, ularda Buddha, Shiva, Nana, Mitra, Atash kabi turli dinlarga mansub xudolar tasvirlangan. Bu holat diniy bag'rikenglik siyosatining yorqin ifodasidir. Kushonlar davrida shaharsozlik va iqtisodiy hayot sezilarli darajada rivoj topgan. Yirik sug'orish tizimlari qurilgan, dehqonchilik vohalari kengaygan, hunarmandchilik markazlari faoliyat ko'rsatgan. Dalvarzintepa, Zartepa va Termiz shaharlarida kulolchilik, metallsozlik, zargarlik va to'qimachilik rivojlangan. Bu ishlab chiqarish markazlari Buyuk Ipak yo'li orqali Eron, Hindiston, Xitoy va Rim bozorlariga chiqish imkonini bergan. Savdo aloqalari kuchaygani sayin, Kushon tangalari xalqaro muomalaga kirgan. Ayniqsa, Vima Kadfiz va Kanishka tangalari o'sha davrda butun Osiyo hududida tan olingan to'lov vositasi bo'lgan. Bu holat davlatning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlab, Kushon imperiyasini Yevrosiyo bo'ylab savdo-sotiq tizimining

markaziga aylantirgan.

Davlat hududining kengayishi bilan birga, uni himoya qilish ehtiyoji ham kuchaydi. Shu sababdan Kushon podsholari chegaralarda kuchli mudofaa devorlari va qal'alar tizimini barpo etishgan. Ayniqsa, Surxondaryo vodiysidagi Darband, Uzundara, Iliqlik-1, Kofirqal'a kabi inshootlar davlatning shimoliy chegaralarini himoya qilish uchun muhim bo'lgan. Bu istehkomlar "Buyuk Baqtriya devori" tizimini tashkil etgan. Darband qal'asi 80x50 metr o'lchamda qurilgan bo'lib, u yerdan ikki tomonga cho'zilgan devorlarning uzunligi 1,5 km, balandligi esa 5 metrga yaqin bo'lgan. Devorlardan topilgan sopol buyumlar va qurilish uslubi ularning milodiy I–III asrlarga mansubligini ko'rsatadi. Uzundara va Darband devorlari orqali Chag'oniyon vodiysidan o'tuvchi asosiy yo'llar nazorat ostida bo'lgan. Shu tariqa Kushonlar saltanati o'zining harbiy-siyosiy qudratini ta'minlab turgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Kushonlar davrida madaniyat va san'at yuksak pog'onaga ko'tarildi. Bu davr san'ati — G'andharo va Baqtriya madaniyatlari sintezidir. Haykaltaroshlik, devoriy tasvirlar, zargarlik san'ati va kulolchilik buyumlari o'ziga xos uslubda yaratilgan. Ayniqsa, Dalvarzintepa va Xolchayon haykallari o'sha davr san'atining eng go'zal namunalari sifatida qadrlanadi. Ularning yuz tuzilishi, kiyim-kechagi, ifodasi realistik uslubda ishlangan bo'lib, bu Kushon ustalarining yuqori mahoratini ko'rsatadi. Diniy jihatdan esa bu davr sintez davri bo'lgan. Zardushtiylilik, buddaviylik, hind dinlari va

mahalliy e'tiqodlar o'zaro uyg'unlashgan. Kanishka davrida Buddaviylikning "Mahayana" yo'nalishi rivojlanib, u Markaziy Osiyoda keng yoyilgan. Budda haykalchalari, diniy ramzlar va stupalar bu madaniyatning chuqur ildiz otganini ko'rsatadi.

Kushonlar davrida iqtisodiyotning asosiy tayanchi dehqonchilik va hunarmandchilik bo'lgan. Sug'orish inshootlari kengaytirilgan, yangi ariq va kanallar qurilgan, bu esa vohalarning unumdorligini oshirgan. Shaharlar atrofida yangi aholi manzilgohlari vujudga kelgan. Buyuk Ipak yo'li orqali olib borilgan savdo natijasida davlat katta daromad manbaiga ega bo'lgan.

Kushonlar iqtisodiy yuksalish davrida o'z tangalarini xalqaro savdo vositasi sifatida tarqatgan. Ular orqali oltin, ipak, ziravor, tosh va metall buyumlar almashilgan. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy, balki madaniy aloqalarning ham mustahkamlanishiga olib kelgan. Shunday qilib, Kushon podsholigi Sharq va G'arb madaniyatlarini bog'lovchi muhim ko'priikka aylangan. Kushon podsholigi tarixda Markaziy Osiyoning siyosiy, madaniy va iqtisodiy taraqqiyotida muhim o'rin tutgan. Bu davrda shakllangan davlat boshqaruvi, tangachilik tizimi, diniy bag'rikenglik siyosati va madaniyat yuksalishi keyingi asrlar taraqqiyotiga zamin yaratgan. Chag'oniyon, Dalvarzintepa, Xolchayon va Kofirqal'a kabi markazlar bu buyuk davrning tarixiy guvohlari sifatida bugungi kunda ham o'z qadr-qimmatini saqlab qolgan.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Пугаченкова Г. А., Ртвеладзе Э. В. Северная Бактрия — Тохаристан. — Ташкент: Фан, б. е., [n.d.]. — В. 80.
2. Ртвеладзе Э. В. Стена Дарбанда Бактрийского // Общественные науки в Узбекистане. — 1986. — № 12. — В. 35–37.
3. Ртвеладзе Э. В. Александр Македонский в Бактрии и Согдиане: Историко-географические очерки. — Ташкент: Фан, 2002. — В. 100.
4. Бельш О. В. Длинные стены в фортификации Средней Азии // Древние и средневековые культуры Центральной Азии (становление, развитие и взаимодействие урбанизированных и скотоводческих обществ): Материалы Международной научной конференции, посвящённой 100-летию со дня рождения д. и. н. А. М. Мандельштама и 90-летию со дня рождения д. и. н. И. Н. Хлопина (10–12 ноября 2020 г.). — Санкт-Петербург, 2020. — В. 148.

5. Ртвеладзе Э. В. Стена Дарбанда Бактрийского. – [b. e.], [n.d.]. – В. 39.
6. Пугаченкова Г. А. К исторической топографии Чаганиана. – [b. e.], [n.d.]. – В. 50–51.
7. Горин А. Н., Двуреченская Н. Д. Каталог монет крепости Узундара (Южный Узбекистан). – [b. e.], [n.d.]. – В. 9.
8. Ртвеладзе Э. В. Древняя Бактрия — средневековый Тохаристан: Динамика историко-культурного развития (по материалам Амударьинского правобережья). Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Москва, 1988. – В. 10.
9. Мандельштам А. М. История скотоводческих племен и ранних кочевников на юге Средней Азии. Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Москва–Ленинград, 1972. – В. 38–39.
10. Мандельштам А. М. Происхождение и ранняя история кушан в свете археологических данных // Центральная Азия в кушанскую эпоху. Т. 1. – Москва: Наука, 1974. – В. 196.
11. Ставиский Б. Я. Кушанская Бактрия. – [b. e.], [n.d.]. – В. 128.
12. Мандельштам А. М. Кочевники на пути в Индию // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 136. – Москва–Ленинград: Наука, 1966. – В. 149–150.